

Mathijsen, Marita, *De lezer van de 19de eeuw*. Amsterdam, Balans, 2021.

Dit is alweer een geweldig boek van Marita, boordevol kennis en inzicht en, alweer zoals we van haar gewoon zijn, subliem geformuleerd en zeer origineel geconcipieerd. Echt een ervaring én een openbaring. Wat een dame is Marita. Niet te geloven: zoveel weten, zoveel gelezen hebben, zo goed kunnen schrijven.

Philip Vermoortel
10-2021

GRAPPIG

- 50: Volgens Fokke kwam het erop neer dat alles eigenlijk op niets of nul uitloopt [...].
- 158: [de rauwe kreet en de leeuw]
- 160: [*Het dorp aan de grenzen* door Van Lennep in Vlaams dialect. Zeer grappig!]
- 192: Als je zijn gedichtje voor een kwartje kocht, kon je dat allemaal voorkomen.
- 257: [De beschrijving van de laatste uitgevoerde executie is ook geweldig.]
- 263: 'Geen nood! al is de koning dood'
- 287: En dan begint Multatuli ermee dat er veel leugens in boeken staan en dat hij daarover wel een boek zou willen schrijven. Ja, zo kan ik ook wel verder: er zit veel meel in brood en daarmee zou ik wel een brood willen bakken.
- 299: Toen versprak hij zich in de titel, in plaats van 'De kleine Savoiaart' zei hij 'De kleine sofataart' [...].
- 310: [Het stuk over de Laplanders is doodeenvoudig onvergetelijk. Zo grappig!]
- 344: [De beschrijving van de (ingewikkelde en redelijk onnozele) intrige van *Vorstenschool* is geweldig.]
- 379: Nu leek me dat van die ongeletterden wat overdreven, want hoe zouden die nu de *Camera Obscura* kunnen lezen.
- 384: Wat moet ik nou met wiegwuiven, en wat met vijfvingerige handen? Zijn er soms zesvingerige?

BIJGELEERD!

- 51: Ik wist niet dat Petronella Moens blind was. Wonderlijk dat ze dan nog kon schrijven. Door te dicteren neem ik aan. Maar dan nog.
- 53: Een openbare bibliotheek was er nog niet [...].
- 60 (zie ook 235): Als leesboekjes werden op school gortdroge, uiterst moralistische verhaaltjes van Nicolaas Anslijn uitgedeeld over de brave Hendrik, met lesjes als deze:
- Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd zijnen hoed afneemt, als hij voorbij gaat?
- Vele menschen noemen hem de brave Hendrik, omdat hij zoo gehoorzaam is, en omdat hij zich zoo vriendelijk jegens ieder gedraagt.
- 62: Als L na de lagere school naar de Latijnse school gegaan was, zou hij daar geen literatuuronderwijs hebben gekregen. Alles stond in het teken van de taalverwerving van het Latijn en het Grieks. Zelfs wiskunde was er een secundair vak. Wel leerden de jongens er behoorlijk Frans. Nederlands bestond niet als apart vak, al was er wel grammatica- en spelonderwijs. Alleen de elite bezocht de Latijnse school: jongens van de hogere middenklasse gingen naar de Franse school. Meisjes trof je daar evenmin als op de Latijnse school: die hadden speciale privéscholen of huisonderwijs. Althans de meisjes uit hogere kringen, want de meesten mochten al blij zijn als ze naar een armenschool mochten.
- 65: Uiteindelijk was de slotsom van de lange discussie toch dat de roman minder verfijning brengt dan de dichtbundel, en daarom inderdaad als genre minder hoog staat dan de poëzie.
- 100: Wie de tijdschriften met recensies doorbladert zo tussen 1800 en 1830, zal zien dat er jaar in jaar uit geen enkel boek uit België besproken werd, met dus een enkele uitzondering zoals *Aen de Belgen* van Jan Frans Willems.

175: [Over de stoomdrukkers, houtpapier en de kleurenlithografie.]

309: Van Vloten stond bekend om zijn gigantische productie van studies, bloemlezingen en tekstuutgaven, en tevens om zijn slordigheid en onbetrouwbaarheid.

MARITA!

60: Moralisme is het kenmerk van kinderliteratuur (ook nu nog trouwens, al is de moraal veranderd).

180: In totaal stierven bij de eerste cholera-epidemie van 1833-1834 10.108 mensen. De tweede uitbraak van 1848-1849 was nog heviger en viel samen met een periode van hongersnood door aardappelziekten en hoge voedselprijzen. 22.460 mensen werden toen het slachtoffer. Het aantal inwoners van Nederland was in 1830 2.600.000, in 1850 ging het om 3,1 miljoen inwoners. Ter vergelijking: in 2020 stierven er ongeveer 20.000 Nederlanders aan corona, op een bevolking van 17,4 miljoen.

183-184: De cafébe- [184] zoekers houden geen meter afstand van elkaar, laat staan anderhalve.

211: Dat de oude Johannes misschien zelf leed aan 'onreine tochten' voor de beeldschone Theagenes suggereert Ter Haar niet.

215: [Geweldige samenvatting van de 'intrige' van Ferdinand Huyck!]

224: [Ook de brieven van L zijn geweldig. Soms in een redeneerstijl die aan Droogstoppel herinnert. Zeer nuchter. Zeer grappig ook. Bijvoorbeeld over 'onze Willem' (224) die gelukkig niet helemaal is zoals Hildebrand en Rousseau het ideaal zouden willen.]

227: 'Zijn de hoenders niet te koop, wat doen ze uit de kooi?'

246: Natuurlijk besluit Ter Haar zijn gedicht met een oproep tot God om weer eenheid te brengen onder zijn schapen.

254: de rechtlijnige, uiterst intelligente en onkreukbare Johan Rudolph Thorbecke, alle drie eigenschappen die Willem III totaal miste.

255: er zijn er daarnaast vast nog meer geweest die in de haard of zelfs in het gemak (de toenmalige wc) terecht zijn gekomen.

392: en dat zij [= melaatsen] gestenigd werden als zijn geen anderhalve meter afstand van gezonde mensen hielden.

GEWELDIG

62: Dus wil hij [= Matthijs Siegenbeek] dat wij *muzijk* en *poëzij* spellen en niet *muzyk* en *poëzy*. Je zult zien dat mensen die woorden over enige tijd ook nog gaan uitspreken met een lange *ij*!

NIEUWE WOORDEN

76: blauwkous = spotnaam voor een vrouw die geleerd is of daarvoor wil doorgaan en een zekere minachting voor huishoudelijke zaken toont = savante

153: in de hens gaan = in brand vliegen, opbranden [hens = brand]

206: het tinnef (of tennef) = slechte koopwaar/gespuis

229: prakken voedsel met een vork fijnmaken en door elkaar mengen

285: de sof = tegenvaller, teleurstelling

308: zwaan-kleef-aan

Waar komt **zwaan-kleef-aan** vandaan?

Zwaan-kleef-aan wordt gebruikt om uit te drukken dat steeds meer mensen hetzelfde gaan doen, zich ergens bij aansluiten of (zomaar) meelopen met een groep. In bijvoorbeeld 'Dankzij een zwaan-kleef-aan-effect bestaat de groep enthousiaste vrijwilligers nu al uit honderden mensen' wordt ermee uitgedrukt dat zich steeds meer vrijwilligers hebben aangesloten. Zwaan-kleef-aan kan ook negatief gebruikt worden: 'Ik houd niet van die zwaan-kleef-aan-types.'

Zwaan-kleef-aan gaat terug op een sprookje uit het [Deutsches Märchenbuch](#) (1857) van [Ludwig Bechstein](#) met de titel Schwan, kleb an. Dit sprookje gaat over een jongen die vaak gepest wordt door zijn broers. Van een oude vrouw krijgt hij de raad de wijde wereld in te trekken. Ze vertelt hem bovendien dat hij op een bepaalde plaats een zwaan kan vinden. Die moet hij meenemen.

Daarbij geeft ze hem de volgende aanwijzing: als iemand het beest aanraakt, moet de jongen 'zwaan, kleef aan' zeggen; dan zal deze persoon aan de zwaan vast blijven zitten.

Zo gezegd, zo gedaan. Al gauw loopt de jongen rond met een zwaan én een hele stoet mensen die aan het beest vastzitten; een zeer komisch tafereel. De jongen komt vervolgens in een stad waar een prinses woont die altijd treurig is. Haar vader, de koning, heeft bekendgemaakt dat degene die haar aan het lachen maakt, een beloning krijgt. Als de prinses de jongen, de zwaan en de stoet mensen ziet, barst ze in lachen uit. De jongen krijgt daarop de beloning (een mooi landgoed) en trouwt bovendien met de prinses.

320: opjuinen = opjutten

320: de kous op de kop krijgen

Wat betekent **de kous op de kop krijgen** en waar komt deze uitdrukking vandaan?

De kous op de kop krijgen betekent 'afgewezen worden', 'niet krijgen wat je wilt' en 'teleurgesteld worden, achter het net vissen'. De herkomst van deze uitdrukking is helaas niet duidelijk. De oudste variant is met de kous op de kop thuiskomen, waarmee bedoeld werd: 'helemaal blut thuiskomen, zonder bereikt te hebben wat je wilde bereiken toen je vertrok' en vaak specifiek: 'afgewezen thuiskomen, terwijl je vertrok om iemand ten huwelijk te vragen'. Er zijn verschillende theorieën over het ontstaan van de uitdrukking.

Kous = narrenmuts

Mogelijk stond de kous voor een narrenmuts, de muts die grappenmakers en zotten op hun hoofd hebben. Op een [schilderij van Cornelis Dusart](#) (1660-1704) staat een muzikant afgebeeld met een kous op zijn hoofd, spelend in een herberg. De kous op de kop krijgen zou dan vooral voortkomen uit leedvermaak: wie moet afdruipen zonder te krijgen wat hij/zij wil, staat 'voor gek'.

Het is ook mogelijk dat de kous zélf al uitdrukte dat je voor gek stond. Je ging vol goede moed van huis met een muts op, en kwam terug met een kous op je hoofd. Dat kwam dan omdat je tijdens je reis zó blut was geraakt dat je geen muts meer kon kopen en een kous moest opzetten om warm te blijven. Als je vertrok om iemand ten huwelijk te vragen (met waarschijnlijk je beste muts op), was de terugkeer met een kous op je kop misschien figuurlijk: je mooie muts was dan door de afwijzing in figuurlijke zin een kous geworden.

Kous = slaapmuts

Vroeger hadden mensen 's nachts vaak slaapmutsen op. Kennelijk vergiste men zich weleens, en probeerde dan 's avonds een kous op zijn hoofd te zetten in plaats van een slaapmuts.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) vindt dit een "vroeger volstrekt niet denkbeeldige mogelijkheid". Wie de kous op de kop kreeg, werd dan dus vergeleken met de sukkel die per ongeluk een kous op zijn hoofd zette in plaats van een slaapmuts.

Kous = ijzeren ring in een takel

Een verklaring waarvan men inmiddels zeker weet dat ze niet klopt, maar die je nog weleens tegenkomt, is dat met de kous de ijzeren ring in de strop van een takel bedoeld is. Zo'n ring moest voorkomen dat het touw te snel sleet. Als die ring losschoot, kon die je hoofd raken. Het is natuurlijk niet prettig als je deze 'kous' op je kop krijgt.

Mogelijk zijn bij deze verklaring kous en bout verward. De bout op de kop krijgen was namelijk wél een bestaande uitdrukking, die 'een geschil verliezen' en 'de schuld krijgen' betekende.

De bout in deze uitdrukking was een onderdeel van een werktuig, "een zekere zware spil" aldus het WNT, mogelijk van een blijde (een grote katapult).

341: blom = jong meisje

344: het voor zijn kiezen krijgen = een flinke berisping krijgen

356: sjabbesmeid [de sjabbes = sabbat]

356: rebbe = rabbi [informeel]

387: de meuk = rommel, vuil goed

VERBAZEND

83: Gedicht van De Génestet: 83: Het Hollandsch binnenhuisje. Bij De Génestet vind ik geen gedicht met die titel, wel 'Jong-Hollandsch binnenhuisje'. [Over de populariteit van De Génestet 404.]

98: Hun kerken waren wit en leeg, er klonk geen muziek [...].

101: Er was in het Zuiden [in de periode 1800-1830] zeker wel een levendig circuit van lokale schrijvers en lokale uitgevers, maar er waren nauwelijks schrijvers of uitgevers die in het héle Nederlandstalige deel van het koninkrijk bekend waren.

131: misstanden die er ook in het onderwijs waren: bijvoorbeeld meesters die alleen maar letters konden schrijven en niet konden lezen.

169: Was niet veel daarin [= Nieuwe Testament] slechts verzinsel van rabbijnen?

235: [Ook toen al waren vooral kinder- en kookboeken de grootste verkoopsuccessen.]

287: [Van Lennep over *Minnebrieven*] 'Genialer en tevens brutaler werk is hier te lande nog zoo ver ik weet niet in druk verschenen.'

322: [Ik wist helemaal niet dat *Minnebrieven* ooit zo populair geweest was.]

393: De experimentele Gentse priesterdichter Guido Gezelle

ZETFOUT

270, laatste regel: 'zunige' => 'zuinige'

363, voorlaatste regel(s): Holland-sch => Hol-landsch [de afbreking is niet correct]

FORMULERING

310: zo dor en star als een eikenboom in de winter

353: de inktpotten [werden] bijgevuld met azijn

OM TE ONTHOUDEN

411: Een omvangrijk boek van de geoloog Franz Wilhelm Junghuhn, *Licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java* die vóór Multatuli al forse kritiek had op de Nederlandse houding ten opzichte van de Javanen, kreeg zeven drukken.